

Tájékoztató a szótár használatához

A KatSzl.² csoportnyelvi értelmező szótár, azaz a felvett szavak és állandósult szókapcsolatok jelentését, illetőleg jelentéseit és jelentésárnyalatait írja le, határozza meg. Feldolgozásmódjában némi eltéréssel a magyar értelmező szótárak gyakorlatát követi. Ebben a tájékoztatóban csak a KatSzl.² használatához szükséges legfontosabb tudnivalókat közlöm, a szerkesztésben követett elvekről itt nem szólok, hiszen a munka során felvetődött és a szócikkekben érvényesített elméleti kérdések megválaszolása értelmező szótáraink útmutatása alapján történt, s így a szótár felépítése a katonai szleng bizonyos sajátosságaiból következő differenciáktól eltekintve megfelel az ÉrtSz.-ének és az ÉKsz.-ének (vö. még ORSZÁGH 1962).

A KatSzl. első kiadásának anyagát csak az 1980-as években beszélt magyar katonai szleng alkotja, amely több mint kétszázötven adatközlő kikérdezésével gyűlt össze, és rajtuk keresztül ötvennél több laktanya katonai szlengjéről nyújtott több-kevesebb tájékoztatást. A szótár második kiadása — megtartva és majdnem kétszeresére bővítve az első kiadás szócikkeit — már a Magyar Néphadsereg és a Magyar Honvédség sorkatonáinak 1950 és 2004 között használt szlengjét kívánja bemutatni.

Tekintettel a katonai szleng folyamatos változására, a KatSzl.² közli a bemutatott szavak, kifejezések vagy egy-egy jelentésük használati idejét is. A szócikkekben található bekarikázott szám(ok) (Ⓢ, Ⓣ, Ⓤ, Ⓥ és/vagy Ⓦ) azt jelezzik, hogy a címszóként kiemelt szó vagy a szócikkben bemutatott kifejezés(ek), jelentés(ek) az 1950–1959, 1960–1969, 1970–1979, 1980–1989 és/vagy 1990–2004 közötti években voltak használatosak, pontosabban ezekből az évekből került elő rájuk adat.

A gyűjtés sajátosságaiból adódóan fokozottan ügyeltem a nyelvi adatok hitelességének ellenőrzésére. A szótárba csak azokat a valódi szlengszavakat vettem fel, melyeknek meglétét az adatok meggyőzően bizonyítják.

A szótár természetesen nem tartalmazza a vizsgált időszak „teljes” magyar katonai szlengjét (különösen nem az 1950–1979 közötti időszakra vonatkozóan), de a huszadik század második felében beszélt magyar sorkatonai szleng általános képe azért remélhetőleg kirajzolódik belőle.

A KatSzl.² szakszlengszótár, de csekély számban belekerültek a gyűjtés során feljegyzett közszlengbe tartozó szavak is, ha azokat még nem szótárazták (legalábbis itt közölt jelentésükben nem), vagy ha a szótár szerkesztésében (pl. a szinonimasorok összefogásában, bizonyos származékszók magyarázatában, vezérszócikként stb.) indokolt volt felvételük.

A KatSzl.² a szavakat ábécérendbe szedve, szócikkekben dolgozza fel. A szavak helyesírása A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásához (Bp., 1984) és a Katonai helyesírás

tanácsadó szótár (Bp., 1980) írásmódjához igazodik. A betűszókat és az idegen eredetű vagy a köznyelvben idegen írásmódú szavakat kiejtésük szerint leírva vettem fel a szótárba (vö. **péká**, **gutyú**, **basztíj**, de utalásként a helyesírási szabályok szerinti írott alakjuk is szerepel: **pk**. Ld. **péká**; **Goodhew** Ld. **gutyú**). Ez alól csak azok a szavak kivételek, amelyeknek nincs egységes kiejtésük a katonai szlengben (**cowboy**), vagy a szóhoz olyan szójáték kapcsolódik, ami a leírt alak betűiből származik (**CA**, **MN**).

A szótár címszavai köznevek, tulajdonneveket (például katonai ragadványneveket) a KatSzl. nem tartalmaz. Kivételt mindössze néhány helynév (**Lazaegerszag** Zalaegerszeg; **Tirpákia** Szabolcs-Szatmár megye), laktanyanév (**Püspökvielnám** Petőfi laktanya; **Malária Hotel** Savaria Kiképzőközpont, Szombathely) és utalásként szereplő személynév (**Fidel Castro**, **Ceaușescu**) képez.

A szótár szócikkei kétfélek: önálló szócikkek és utaló szócikkek. Az önálló szócikkek lehetőleg minden tájékoztatást megadnak a címszóról, az utaló szócikkek csak azt jelzik, hogy a szóban forgó szó vagy szókapcsolat melyik önálló szócikkben van bemutatva.

Az utaló szócikkek címszavai minden esetben félkövér betűvel vannak szedve. Az utalás történhet nyíllal, ami az állandósult szókapcsolatokban arra a szóra mutat, amelynek szócikkében a kifejezés értelmezése található (**abált** ~ *szalonna* ←. **nyúl Szj**: → *Nehogy (már) a ~ vigye a puskát!*), továbbá Ld. rövidítéssel a fentebb említett mozaikszók és idegen írásmódú szavak esetében. Utaló szócikkbe került néhány olyan — egyébként önálló szócikkbe kíváncsozó — szó is, melynek értelmezése egyszerűbb és világosabb, ha egy másik szócikkben történik meg (például: **afgán** ~ *film* Ld. **habrahab**).

A szótár önálló szócikkei kétfélek. Előfordul, hogy a címszóként megadott szó önmagában nem katonai szlengszó, csak a szócikkben tárgyalt állandósult szókapcsolat vezérszava, mely a kifejezés betűrendbe illesztését, illetve keresését segíti, hasonlóan az utalószavakhoz. Az ilyen címszavak félkövér betűvel vannak szedve, és mellettük nem szerepelnek a szóra vonatkozó minősítések.

A vezérszavak kiválasztásánál a legfontosabb szempont az volt, hogy általuk a kifejezések alakváltozatai és a rokonértelmű szókapcsolatok lehetőleg egy szócikkbe kerüljenek. Emiatt a szóláshasonlatok esetében például mindig a főmondatból választottam vezérszót (ld. például: **kevés**), kivéve azokat a szóláshasonlatokat, melyekben a főmondatot névmás alkotja (például: *Olyanok, mint a* → *hangyák ragasztás után*). A magyar frazémagyűjteményekhez képest gyakran előfordul, hogy nem az első állandó főnévi elem a vezérszó, ugyanis ezekkel szemben előnyben részesítettem a szókapcsolat legjellemzőbb szavát (vö. például **nehogy** alatt).

Az önálló szócikkek másik, gyakoribb fajtája az, amelyik valódi katonai szlengszót és azzal alakult kifejezést tárgyal. Ezeknek a szócikkeknél a címszavai kövérrel vannak szedve. A szócikkek felépítése a következő:

A címszóra vonatkozó — az összes jelentésre érvényes — adatok a szócikkfejlébe találhatók. Sorrendben az első a címszó szótári alakja. Az azonos alakú, de eredetükben különböző, illetőleg jelentésükben erősen önállósult szavakat (homonimákat) a címszóhoz illesztett indexszám különbözteti meg (például: **cselló¹**; **cselló²**; **cselló³**).

A címszó után zárójelben a szó kiejtésére vonatkozó adatok, illetve a szó alakváltozatai következnek, majd a szófaj megjelölése.

A szócikkfej végén a stílusértékre, a gyakoriságra és a használati körre vonatkozó megjegyzések találhatóak. A stílusminősítések viszonyítási alapja a katonai szlenget használó közönség ítélete volt; a gyakoriságot pedig a gyűjteményembe bekerült adatok száma alapján állapítottam meg. Az állandósult szókapcsolatok minősítései és azok a minősítések, melyek a címszónak nem minden jelentésére vonatkoznak, közvetlenül a jelentésmegadás előtt állnak.

A szavak jelezésére, ragozására vonatkozó adatokat mellőztem, hiszen ezek megegyeznek a beszélő bázisnyelvében használatos toldalékolással. A szavak használatához szükséges egyéb nyelvtani tudnivalókat (például: nem ragozható; gyakran többes számban áll stb.) kerek vagy csúcsos zárójelben közlöm a szócikkfejben, illetve a szócikk értelmező részében.

A szócikkek bevezető része után következő értelmező és szemléltető részben kapnak helyet az értelmezett szójelentések, az egy-egy jelentésbeli használatra vonatkozó megjegyzések, valamint a jelentéseket és a szóhasználatot szemléltető példák.

Az önálló jelentéseket félkövér arab szám, a jelentésárnyalatokat || jel különíti el egymástól. A jelentések egy részét köznyelvi vagy szaknyelvi rokonértelmű szavakkal és kifejezésekkel értelmeztem (**belszivacs** fn *ritk* Alegység-ügyeletes), más részükben pedig kifejtő értelmezést alkalmaztam (**centitartó** fn <Leggyakrabban kézigránát biztosító szegéből reszelt vagy rézből esztergált (kézigránát alakú)> fémszerkezet, melyre a **centit** csavarják). Néhány esetben (**centi**, **kanalazás** stb.) az értelmezés után zárójelben a szó jelentését, használatát a fogalomhoz kapcsolódó szokások leírása egészíti ki.

Azokban a szócikkekben, melyekben a bennük tárgyalt szónak van rokonértelmű megfelelője a katonai szlengben, ott az értelmezés utolsó szava az ún. vezérszócikk címszavául kiválasztott, félkövérrrel szedett katonai szlengszó (**gítár** Géppisztoly; **géppityu**). Ez általában a fogalom megnevezésére használt legismertebb szó, melynek értelmezésekor a szótár gyakran több jelentést ad meg, mint a hozzárendelt szinonim szavaknál. Ez jobbára abból következik, hogy a rendelkezésre álló, a többihez képest nagyobb számú adat alapján a szó jelentéssjegyei jobban elkülöníthetők, de vélhetően ugyanezek a jelentések megvannak a szinonimáiban is. Vö. például: **fogszi** fn **1.** Fogda, a fogda épülete. **2.** Fogdában töltendő büntetés. **csurma** fn *ritk* Laktanyai fogda.

Néha előfordul, hogy a vezérszócikkre utaló szó nem pontos megfelelője a szócikkben tárgyalt szónak (például: a 'parancsnok' és az 'előljáró' szinonimái egyaránt a **péká** szócikkébe kerültek), vagy nem is feltétlenül tekinthetők szinonimáknak, inkább csak a közös jelentésmező fogja össze őket, mint például a különböző szeszes italokat megnevező szavakat, melyeket mindet a **szeszko** vezérszócikkbe soroltam be.

A jelentésmegadásokat a szótár helyenként dőlt betűvel szedett szabad példákkal is szemlélteti. Mivel gyűjtésemben ilyenek csak kisebb számban vannak, nem minden jelentésre, illetve szóra hozok példamondatokat. Ahol ez mégis szükségesnek látszott, és lehetséges volt, ott Kövesdi–Szilágyi szójegyzékéből átvett példákkal pótoltam (a Nk84/85 jelzetű mondatok mind az ő munkájukból valók), de nagy mennyiségben tartalmaz átvett példamondatokat Vaskó Péter munkája is (Fh89/91). A példamondatok esetében — néhány több helyről is feljegyzett, de állandósult szószerkezetnek nem minősíthető kifejezéstől eltekintve — mindig közlöm azok elhangzásának helyét és idejét.

Részben szemléltető anyagként, nagyjából önálló jelentésegységként épülnek be a szócikkbe az állandósult szókapcsolatok. Az értelmezett szókapcsolatok kivételével félkövér betűvel szedett rövidítések jelölik a kifejezés típusát; például: **Szh:** szóláshasonlat, **R:** rigmus stb. Egy-egy jelzés után az összes abba a típusba tartozó szókapcsolatot felsorolom.

A többjelentésű szókapcsolatok jelentéseit félkövér kisbetűk választják el. Például: *ruszki eltáv:* **a)** Elmaradt eltávozás. **b)** Kimenő ruhában végzett tevékenység.

A szócikkek záró részében két, a vezérszócikkében három egység található. Először a címszóból alakult igekötős alakokra (**zizzen Ik:** *el~*, *fel~*, *ki~*) vagy az olyan összetételekre utalok, melyekben a címszó utótagként szerepel (**nyúl Ö:** *fő~*, *konzerv~*, *kupola~*, *mester~*, *torony~*). Ezt követik szögletes zárójelben a szó etimológiájára vonatkozó adatok. Általában a keletkezés alapjául szolgáló szót közlöm (ha ez katonai szlengszó, félkövérrel szedve; például: **gyiku** [← **gyík**¹]), de ahol szükséges, bővebb magyarázatot is adok (például: **adidasz** fn Szakaszvezető. [Az Adidas márkájú ruhákon, sportcikkeken látható három csíkról, ti. ehhez hasonló látható a szakaszvezető gyakorlósapkáján, a tábornoki nadrágon, és a harmadéves főiskolai hallgatók váll-lapján is]). Abban az esetben, amikor a szó eredete a jelentésmegadásból is világos, a szócikkből elhagyom a származásra való utalást (vö. **örmi** fn Örmester). Az etimológiát gyakran helyettesítik a szócikk értelmező részében *vö.* rövidítés után álló utalások, melyek hasonló jelentésszerkezetű vagy hasonló eredetű szóra mutatnak. Ezt a funkciót a vezérszócikkre utaló szavak is betölthetik (vö. **agyagedény** *Égetett népi ~; népművészeti ~:* Hülye; **köcsög**), ezért az ilyen szócikkekből is hiányzik az etimológiai utalás [← **köcsög**].

A vezérszócikkek záró részében szinonimamutató is található. Itt, a szócikktől gondolatjellel elválasztva, azoknak a szótárban megtalálható szavaknak a betűrendes felsorolása következik, melyek ugyanazt a fogalmat nevezik meg, mint a címszó, illetőleg a szócikkben tárgyalt kifejezés. Ha a szinonimák a címszó jelentései közül csak az egyikre vonatkoznak, akkor a rokonértelmű szavak ez után a jelentés után állnak.

Rövidítések

ált.	általában
ang.	angol
argó	tolvajnyelvi, argó
<i>átv</i>	átvitt, képes értelemben
birt.	birtokos
<i>biz</i>	bizalmas(kodó)
cig.	cigány
<i>durva</i>	durva, bántóan közönséges
E/I, 2, 3	egyes szám első, második vagy harmadik személy(ű)
fn	főnév
fn-i	főnévi
fr.	francia

<i>gúny</i>	gúnyos
gyak.	gyakran, gyakori
hangf.	hangfestő szó
hangut.	hangutánzó szó
<i>Hír</i>	híradósok által használt
hiv.	hivatalos forma, a katonai szaknyelvben használatos alak
<i>Hk</i>	harckocsizók által használt
<i>Hór</i>	határőrök által használt
ige	ige
Ik	a címszóval alkotott igekötős ige
ill.	illetve
i. m.	idézett mű
in	igenév
isz	indulatszó
K	közmondás
kny.	köznyelvi
ld.	lásd
<i>Lok</i>	lokátorosok által használt
mn	melléknév
mn-i	melléknévi
msz	mondatszó
nm	névmás
nyj.	nyelvjárás(i)
ol.	olasz
or.	orosz
Ö	a címszóval alkotott összetétel(ek)
<i>pej</i>	rosszalló, elítélő, pejoratív
R	rigmus
<i>Rep</i>	repülősök, repülésirányítók által használt
<i>ritk</i>	ritka, kevésbé használt
ritk.	ritkán
röv.	rövidítés; rövidítve
sp.	spanyol
szakny-i	szaknyelvi, vmely szaknyelvben használatos
<i>szép</i>	szépítő, körülíró, eufemisztikus
Szh	szóláshasonlat
Szi	szállóige
Szj	szójárás
szn	számnév
szrag(os)	személyrag(os)
ti.	tudniillik
Tk	találós kérdés
tkp.	tulajdonképpen
tn	tárgyatlan (ige)

<i>tréf</i>	tréfás
tréf.	tréfásan
ts	tárgyas (ige)
tsz.	többes szám
<i>Tűz</i>	tüzek által használt
T/I, 2, 3	többes szám első, második vagy harmadik személy(ű)
ua.	ugyanaz
uo.	ugyanott
ún.	úgynevezett
v.	vagy
v-	(vki, vmi stb.) vala- (valaki, valami stb.)
vö.	vesd össze

A szótár adatainak használati helye és ideje*

Ab	Abasár 1987–9
Asz	Aszód 1963–4, 1988
Aszö	Alsószölnök 1982–4
Ba	Baja 1980–3, 1984–7
Bcs	Békéscsaba 1985–7
Bgy	Balassagyarmat 1995
Bia	Biatorbágy 1994
Bö	Börgönd 1985, 1995–6
Börs	Budaörs 1966–7, 1994–6
Bp	Budapest 1959, 1980–1, 1983–6, 1988–90
BpA	Budapest, Budapesti Határőr-igazgatóság budapest-adyligeti laktanyája, 1992–3
BpD	Budapest, Dobó utcai laktanya 1984–5
BpP	Budapest, Pesthidegkúti laktanya 1988–9
BpPet	Budapest, Petőfi laktanya 2002–4
BpZ	Budapest, Zách utcai laktanya 1986–7, 2002–4
Ce	Cegléd 1979–80, 1983–4 1986–9
Cso	Csorna 1957–60, 1990
Db	Debrecen 1987–90, 1995–6, 2002–4
DbA	Debrecen, Apafai laktanya 1988–9
DbB	Debrecen, Bocskai laktanya 1988–9
DbK	Debrecen, Kossuth laktanya 1984–5, 1987–9
Do	Dorog 1980–1
Dúv	Dunaújváros

* A szótár szócikkeiben az éveket utolsó két számjegyük jelöli: Nk82/83 = az adatközlő 1982–1983-ban volt katoná Nagykanizsán; Zc84–87 = a szó Zalaegerszegről 1984 és 1987 között minden évből adatolva van, Szk00 = Szolnokról 2000-ből gyűjtött kifejezés.

Eg	Eger 1986, 1996
Er	Ercsi 1982, 1986, 1988–90
Fh	Ferihegy 1989–91
Gyö	Gyöngyös 1987–90
Gyr	Győr, 2002–4
Ha	Hatvan 1988–90
Hmv	Hódmezővásárhely 1966, 1970–1, 1980–1, 1988
Jb	Jászberény 1984–6
Ju	Juta, 2002–4
Ka	Kalocsa 1975–6, 1980–2, 1986–7
Kap	Kaposvár, 2002–4
Ke	Kecskemét 1986–7
Kfh	Kiskunfélegyháza 1971, 1992–3
Kisk	Kiskőrös 1997
Kö	Körmend 1985–7
Kősz	Kőszeg 1987–8
Le	Lenti 1980–2, 1985–9
Lo	Lovászi
Ma	Marcali 1977, 1981–8, 1984
Mf	Mezőfalva 1986, 1988–9
Mk	Mezőkövesd
Mt	Mezőtúr 1983–4, 1987–90
Na	Nagyatád 1982–3, 1987–9
Nk	Nagykanizsa 1982–7, 1988, 1990–1
Nyb	Nyírbátor 1983–4, 1987–8
Nyh	Nyíregyháza 1981–2, 2002–4
Or	Orosháza 1990, 1993–4
Pá	Pápa 1982–4
Pé	Pécs 1980–1, 2002–4
Ré	Rétság 1985–6, 1988
Rf	Rábafüzes 1982–4
Sb	Sárbogárd 1984–6, 1994–5
So	Sopron 1957–60, 1989–90
Su	Somogyudvarhely
Sza	Szakáld 1986–8
Szabsz	Szabadszállás, 1979–80, 2002–4
Sze	Szeged 1982–3, 1985–7
Szf	Szakonyfalu 1983–4
Szfv	Székesfehérvár 1985–6, 1990–1, 1998
Szh	Szombathely 1980–5, 1987, 1990
Szk	Szolnok 1983, 1986–90, 1994, 1996–8, 2000
Szte	Szentendre 1985–8
Sztk	Szentkirályszabadja 1983–5, 1997, 2002–4
Szts	Szentes, 2002–4

Ta	Tata 1982–3, 1986–9, 2002–4
Tp	Tapolca 1973, 1987–90
Tr	Taszár 1986–7
Tsz	Tápiószecső 1988–90
Vác	Vác 1958–60
Ve	Velence 1994–5
Vp	Veszprém 1985, 2002–4
Zc	Zalaegerszeg 1964–6, 1979–80, 1984–90

Jelek

- ~ a címszó változatlan alakját (az ikés igéknél az *-ik* nélküli igetövet) helyettesítő jel
- ˘ a címszót utolsó magánhangzóján ékezzettel kiegészítve helyettesítő jel
- ˘ a megelőző magánhangzót ékezzettel kiegészítő jel
- || annak a jele, hogy utána jelentésárnyalat következik
- | **a)** sortördelés nélkül idézett versben a sorok végét jelzi; **b)** állandósult szókapcsolatokban annak a jele, hogy a kifejezés előtte vagy utána álló része megegyezik a következő kifejezés ugyanilyen részével
- | annak a jele, hogy az állandósult szókapcsolat jel utáni része megegyezik az előtte álló kifejezés | jel utáni részével
- | annak a jele, hogy az állandósult szókapcsolat jel előtti része megegyezik az előtte álló kifejezés | jel előtti részével
- / **a)** vagylagosság jele; állandósult szókapcsolatokban, jelentésmegadásokban az előtte és utána álló szavak bármelyike használható; **b)** a használat időpontjának megjelölésében azt mutatja, hogy az adatközlő(k) mettől meddig teljesített(ek) katonai szolgálatot. Pl.: Nk82/83 = az adatközlő 1982–83-ban volt katona Nagykanizsán; *de*: Ze84–87 = a szó Zalaegerszegről 1984 és 1987 között minden évből adatolva van
- () a szokásos használaton kívül: **a)** a címszó után a kiejtést vagy az alakváltozatokat, **b)** a kifejezés szabadon használható vagy elhagyható részét, **c)** az értelmezésekben a nem kötelező jelentéssjegyeket, **d)** két szófajú címszó összefoglaló értelmezésében a második szófajnak megfelelő értelmezést, **e)** kifejezések felsorolásakor az utána következő szókapcsolatra vonatkozó stílusminősítést, **f)** példamondatok vagy jelentésmegadások után azok elhangzásának, illetve használatának időpontját foglalja magában
- < > **a)** a fogalomköri, a tárgyköri, illetve a használatköri megszorítást, **b)** a jelentés helyett a használat körülírását és **c)** a szócikk értelmező részében a nyelvtani vagy jelentéstani megjegyzést foglalja magában
- [] a szócikk végén az etimológiát foglalja magában
- ← a szókapcsolatok értelmezése abban a szócikkben található, amely szóra a nyíl hegye mutat

- ' ' a példamondatok után és az etimológiákban a jelentést fogja közre
? etimológiában az ismeretlen vagy bizonytalan eredet, illetve ilyen származtatás jele
< az etimológiában az átvétel irányát mutatja
← etimológiában annak a jele, hogy a (cím)szó a nyíl után álló szóból vagy szavakból, illetve annak vagy azoknak hatására, analógiájára keletkezett
+ az etimológiában az összetett szó elő- és utótagja között álló jel
× az etimológiában a szóvegyülés jele
↔ annak a jele, hogy a címszó etimológiailag összetartozik az e jel után álló szóval vagy szavakkal
a bekarikázott szám annak a jele, hogy a címszó, illetve a szócikk e jel(ek) után álló része (a következő jelig) az
- ⑤ 1950–1959,
⑥ 1960–1969,
⑦ 1970–1979,
⑧ 1980–1989,
⑨ 1990–2004 között beszélt katonai szlengben fordul elő